

Povinná školní docházka ve světě

Dr. ARNOŠT WAHLA, CSc.
Pedagogická fakulta, Ostrava

Ve všech zemích světa jsou určitým způsobem organizovány vzdělávací systémy, které mají za cíl realizovat stanovené výchovně vzdělávací programy. Za základní vzdělávací systém se pokládá systém, který je povinný pro všechny děti schopné vzdělávání a výchovy, tj. systém povinné školní docházky (PŠD), kterému předchází systém předškolní výchovy (PV). Tyto systémy umožňují realizaci práva na vzdělání, které patří mezi základní lidská práva.¹⁾ V národních právních dokumentech bývá toto právo zakotveno v ústavách (ústavních zákonech), kde najdeme např. tyto formulace:

„Všichni občané mají právo na vzdělání. Toto právo je zabezpečeno základním školským vzděláním veškeré mládeže, které je do věku 15 let povinné a bezplatné.“²⁾

„Základní vzdělání je povinné pro všechnu mládež.“³⁾

„Toto právo je zajištěno bezplatností všech druhů vzdělání, zavedením všeobecného povinného středoškolského vzdělání mládeže ...“⁴⁾

„Každý občan NDR má rovné právo na vzdělání.“⁵⁾

Úsilí o uzákonění povinné školní docházky se začalo projevovat s rozvojem kapitalismu v 18. století a zvláště koncem 19. století. V rozvojových zemích byla právní základna školství vytvářena až po získání nezávislosti, tj. většinou až po roce 1960.

Rozvoj školství v zemích světové socialistické soustavy přináší doklady o nesporné realizaci práva všech občanů na vzdělání a na harmonický rozvoj jejich osobnosti. Kapitalistické země s hlubokou společenskou a třídní diferenciací nedosahují a nemohou dosáhnout naplnění principu demokratizace školství ve svých školských systémech. Nejsložitější situace se projevuje v rozvojových zemích, v kterých na úsilí vlád o dosažení pronikavějších změn v zabezpečení práva na vzdělání a zvýšení vzdělanostní úrovně lidu působí řada často limitujících faktorů.

V současném složitě ideově a třídně diferencovaném světě se dosud nedosáhlo obecného zavedení povinné školní docházky pro všechnu mládež, kterou označujeme jako školou povinnou. Povinná školní docházka je uzákoněna teprve v 81 % zemích. Ani vyhlášení povinné školní docházky však automaticky nezabezpečuje důsledně právo na vzdělání pro všechnu mládež po všechna stanovená léta. O důsledné realizaci povinné školní docházky můžeme hovořit

pouze v socialistických zemích Evropy a na Kubě a v nejvyspělejších kapitalistických zemích.

Než přistoupíme ke globální charakteristice povinné školní docházky, věnujme stručně pozornost předškolní výchově.

Předškolní výchova je zavedena ve 164 zemích světa, tj. v 83 %.

Tab. č. 1. Předškolní výchova na kontinentech a na celém světě (1978)

Kontinent	PV zavedena %		PV nezavedena %	
Afrika	36	65,4	20	36,4
Asie	37	88,0	5	12,0
Austrálie a Oceánie	18	94,7	1	5,3
Evropa	33	100,0	0	0,0
Jižní Amerika	13	92,9	1	7,1
Severní Amerika	27	77,1	8	22,9
Svět	164	82,8	34	17,2

Ze zemí s počtem obyvatelstva nad 10 miliónů nemá předškolní výchovu Alžírsko, Egypt, Ghana, Keňa, Uganda, Indie. Pro asi 340 milionů dětí ve věku od 3 do 6 let by muselo být na celém světě zřízeno asi 6,7 miliónu mateřských škol, v kterých by muselo pracovat asi 20 miliónů učitelek. Jen např. v Indii by to znamenalo zařadit do systému předškolní výchovy 57 miliónů dětí ve věku od 3 do 6 let, zřídit asi 5 miliónů mateřských škol a připravit asi 3 milióny učitelek. V těch zemích, kde je předškolní výchova zavedena, je účast dětí založena na dobrovolnosti, na rozhodnutí rodičů, pouze Izrael má povinnou předškolní výchovu pro děti od 5 let věku. 80 % zemí přiznává právo na účast v systému předškolní výchovy při dosažení tří nebo čtyř let věku dětí. U zbývajících zemí začíná předškolní výchova po dosažení dvou, popřípadě pěti nebo šesti let věku. V 70 % zemí trvá předškolní výchova 2 — 3 roky.

Ve skupině 37 zemí bez povinné školní docházky a bez dat o školní docházce je 12 zemí s počtem obyvatel nad 5 miliónů. Jsou to tyto země: Bangladéš (85 mil. obyv.), Pákistán (77), Vietnam (53), Barma (33), Etiopie (30), Keňa (15), Uganda (13), Saudská Arábie (10), Zambie (7), Jemen (7), Pobřeží slonoviny (7), Malawi (6). Jsou to rozvojové země Asie, Afriky, v kterých žije 365 miliónů obyvatel. V zemích se zavedenou povinnou školní docházkou žije takřka 3,9 miliardy obyvatel. Vyjdeme-li z údaje o 37 % podílu věkové kategorie 0 - 14 let v celosvětové populaci, pak to znamená, že věková kategorie 6 - 14 let má asi 900 miliónů dětí. UNESCO však uvádí za rok 1977 na všech stupních škol pouze 601 milión žáků a studentů. To znamená, že nejméně 300 miliónů dětí ve věku školou povinném dosud nemohlo navštěvovat školu. Když uvážíme, že na světě je asi 810 miliónů ngramotných, je zřejmé, o jak obrovské úkoly jde ve světovém školství a především ve školství rozvojových zemí.

V souladu s obecně uznávanou školní zralostí dětí ve věku 6 let je začátek

Tab. č. 2 Vybraná statistická data ze zemí s počtem obyvatel nad 25 miliónů

Země	Počet obyvatelstva v mil. 1980 (o)	Gramotnost ob. starších 14 let % 1976 (1)	Poční HNP v am. dol. 1978 (2)	Podíl prostřed- ků z HNP % 1978 (3)	Podíl dětí ve věku do 15 let % 1975 (4)	Podíl vzděláva- ných z vě- kové kat. 6—18 let % 1977 (5)	Počet stu- dentů na 100 000 1977 (6)	Podíl vzděláva- ných z vě- kové kat. 20—24 let % 1977 (7)	Počet žá- ků na 1 učitele 1975 (8)
Bez PŠD									
1. Etiopie	30	5	110	2.3	41	...	36	0.3	46
2. Bangladéš	85	25	90	1.5+	46	51	224	...	50
3. Barma	32	60	140	1.7+	41	53	204	2.1	44
4. Pákistán	77	22	240	2.2+	47	32	185	...	42
5. Vietnam	53	73	...	...	...	...	246	...	...
5 let PŠD									
1. ČLR	980	55	230	...	33	...	...	...	...
2. Indie	635	33	180	2.9+	42	52	740	6.6	40
3. Kolumbie	26	76	900	2.0	46	70	947	8.1	33
4. Turecko	45	51	1 250	5.4+	42	66	745	6.6	34
6 let PŠD									
1. Egypt	42	40	420	5.9	37	73	1 368	7.6	40
2. Filipíny	46	83	530	1.7+	46	87	2 081	20.0	29
3. Indonésie	143	60	340	1.7+	44	52	222	2.4	30
4. Jižní Korea	37	90	1 310	3.0+	39	85	1 015	8.0	52
5. Mexiko	67	78	1 400	4.8+	46	77	1 034	9.8	46
6. Nigérie	67	25	600	4.1	45	32	98	0.4	34
7. Zaire	28	35	240	5.4	44	53 ^x	115	1.0	43 ^x

Tab. č. 3 Vybraná statistická data ze socialistických zemí Evropy a Kuby

Země	Počet oby- vatelstva v mil. 1980 (°)	Gramot- nost ob. starších 14 let % 1976 (1)	Roční HNP v am. dol. 1978 (2)	Podíl pro- středků z HNP % 1978 (3)	Podíl dětí ve věku do 15 let % 1975 (4)	Podíl vzděláva- ných z věkové kat. 6—18 let % 1977 (5)	Počet stu- dentů na 100 000 1977 (6)	Podíl vzděláva- ných z věk. kat. 20—24 let % 1977 (7)	Počet žáků na 1 učitele 1975 (8)
1. Albánie	2.6	70	740	...	41	88	1 848	14.4	26
2. BLR	8.8	95	3 210	5.8+	22	95	1 620	14.3	21
3. ČSSR	15.3	100	4 730	4.8+	23	78	1 202	12.2	23
4. MLR	10.8	97	3 480	4.7+	20	86	1 024	11.7	16
5. NDR	16.8	100	5 670	5.8	22	94	2 284	29.7	19*
6. PLR	35.1	98	3 650	3.1	24	82	1 796	16.9	22
7. RSR	22.2	99	1 650	...	25	93	842	9.2	21
8. SFRJ	22.2	80	2 100	5.0+	26	83	1 960	20.0	22
9. SSSR	265.0	98	3 710	7.4	26	91	1 952	21.7	18
10. Kuba	9.7	78	1 270	9.9+	38	84	1 275	11.1	25

... data nejsou k dispozici

+ údaj za rok 1977 nebo dřívější

× údaj za rok 1970

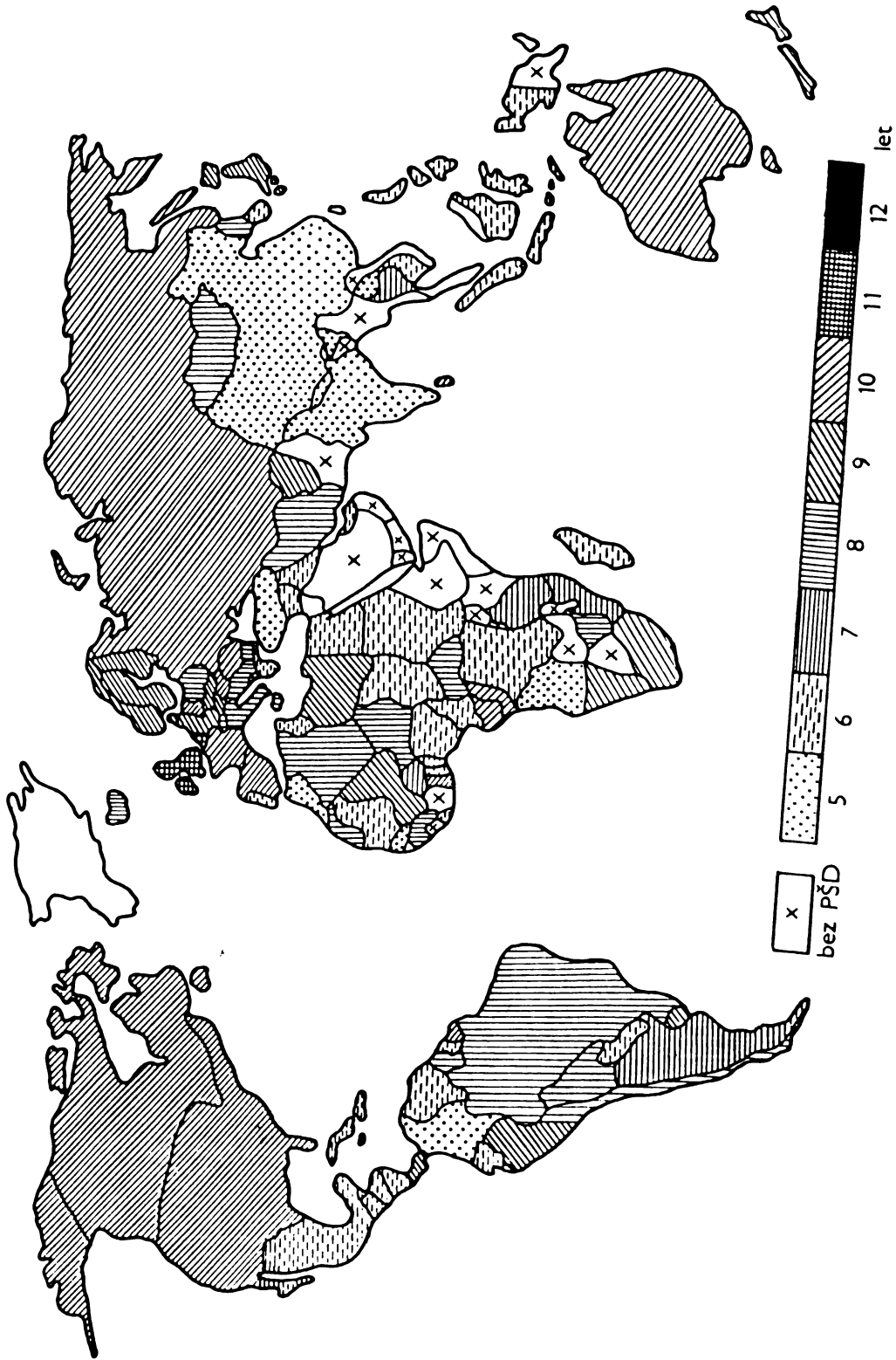
povinné školní docházky v 60 % zemí stanoven na 6 let. 15 % zemí zahajuje vyučování v pátém roce věku dětí a 22 % zemí v sedmém roce věku. Mongolsko a Čad vzhledem ke specifice kočovného způsobu života při chovu dobytka zahajují povinnou školní docházku v osmi letech věku dětí. Délka povinné školní docházky je závažným kvantitativním a kvalitativním ukazatelem o stavu školské soustavy dané země. 60 % zemí má zavedenu povinnou školní docházku v délce od 8 do 10 let. Minimální délka povinné školní docházky je 5 let, která je zavedena v zemích s velmi vysokými počty obyvatelstva a školou povinných dětí (ČLR, Indie). Maximální délka povinné školní docházky — 12 let — se vyskytuje pouze v několika zemích s velmi nízkým počtem obyvatelstva (např. Bermudy, Guam). Obr. č. 1 (kartogram) vypovídá o tom, v kterých zemích není dosud povinná školní docházka zavedena, a o délce povinné školní docházky v jednotlivých zemích.

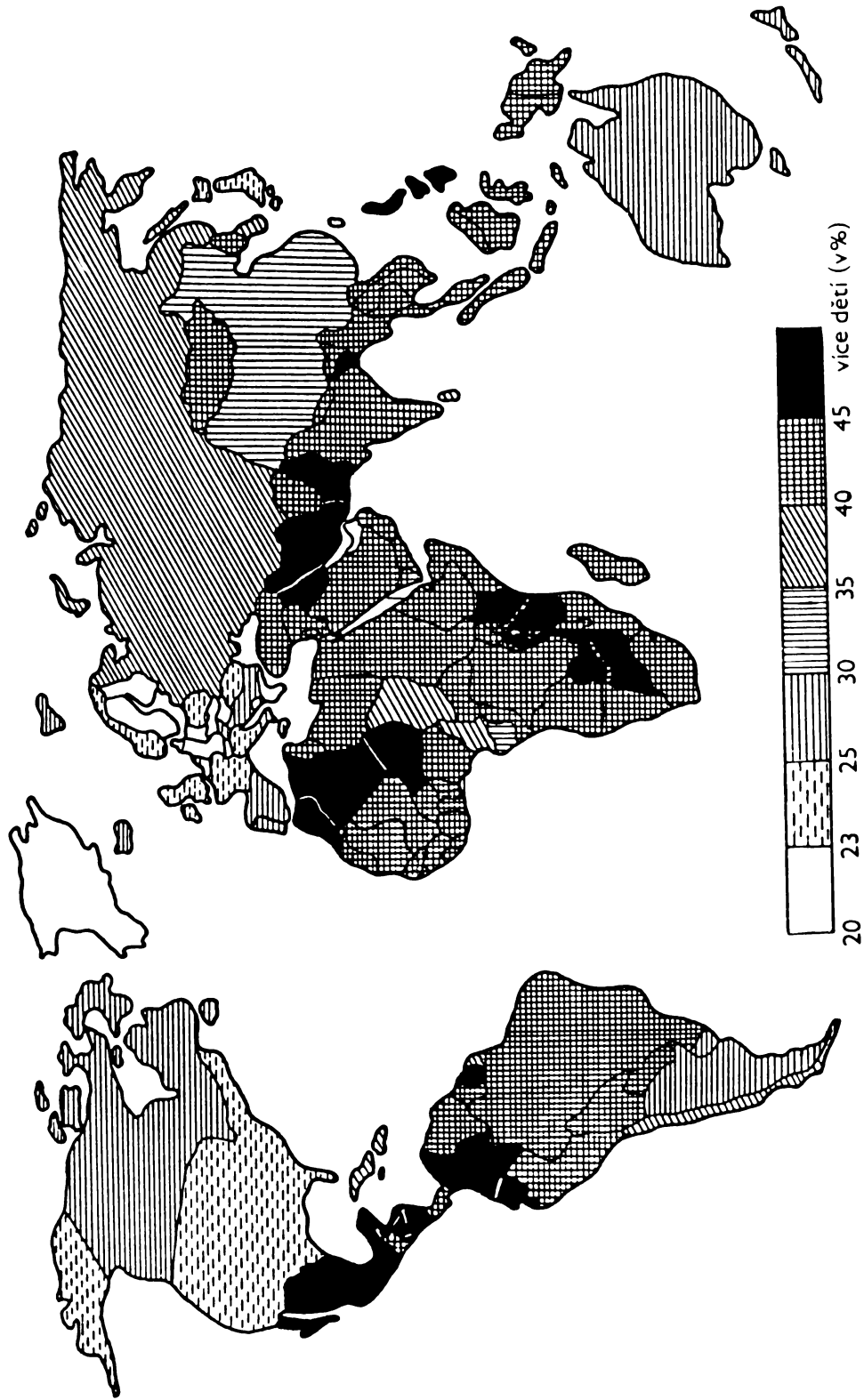
Na souboru zemí, které mají více než 25 miliónů obyvatel, sledujeme vztah školní docházky k osmi vybraným kvantitativním ukazatelům: (1) gramotnost obyvatelstva staršího 14 let, (2) velikost ročního hrubého národního produktu (HNP) v amerických dolarech, (3) podíl finančních prostředků vyčleňovaných z ročního hrubého národního produktu, (4) podíl dětí, které mají být vzdělávány z celé populace, (5) podíl vzdělávaných dětí a mládeže ve věku 6-18 let z této dané populace, (6) počet studentů středních škol na 100 000 obyvatel, (7) podíl vzdělávaných z věkové kategorie 20-24 let, (8) počet žáků na jednoho učitele na základních školách. (Pro možnost srovnání jsou zařazeny i údaje o ČSSR.) V tabulce č. 3 jsou tyto údaje uvedeny pro socialistické země Evropy a Kubu.

Údaje o úrovni gramotnosti jsou ve většině rozvojových zemí velmi nízké. Přes mnohá národní a mezinárodní úsilí je likvidace tohoto koloniálního dědictví velmi obtížná a velmi výrazně ovlivňuje povinnou školní docházku. Lze hovořit o jasné souvislosti mezi délkou povinné školní docházky a úrovní gramotnosti.

V zahraničních statistikách 3) se používá ekonomického ukazatele nazvaného roční hrubý národní produkt v amerických dolarech na jednoho obyvatele, který není adekvátní pro socialistické země, je však k dispozici pro všechny země světa. Rozdíly ve výši HNP mezi zeměmi jsou velmi vysoké: od zemí s ročním HNP menším než 200 dolarů na obyvatele v rozvojových zemích až po tisíce dolarů ve vyspělých zemích. (V roce 1980 se mezi nejméně rozvinuté země světa počítalo 31 zemí — 20 v Africe, 9 v Asii, 1 v Tichomoří, 1 v Americe. Jejich společným znakem je, že HNP je 100 dolarů a méně na 1 obyvatele, gramotnost obyvatelstva je 20 % a méně, průmyslová výroba dosahuje 10 % a méně.) Nejnížší je HNP v Africe a v zemích jižní a jihovýchodní Asie. Z tabulky 2 můžeme sledovat určitou závislost mezi výší ročního HNP a zavedením povinné školní docházky a stanovením její délky.

Podle výše ročního HNP a podle společenských a ekonomických podmínek v dané zemi jsou stanoveny finanční prostředky na vzdělání obyvatelstva — od méně než 1 % do 9 % z celkového HNP. V roce 1965 činil světový průměr podílu prostředků na sféru vzdělávání obyvatelstva z HNP 4,9 %, v roce 1977 se zvýšil na 5,7 %, což svědčí o růstu významu vzdělání. Celková roční suma

výdajů dosáhla v roce 1977 397 mld dolarů a proti roku 1965 vzrostla čtyřnásobně. Z této sumy však na rozvojové země připadalo pouze 12 %. Svět v roce 1980 vydal 550 mld dolarů na zbrojení, což je výrazně více než na vzdělávání obyvatelstva. Mezi délkou povinné školní docházky a výší podílu prostředků z HNP určených na školství můžeme vysledovat rovněž určitou závislost.

Řešení problémů školní docházky v rozvojových zemích je náročné mimo jiné i z hlediska počtu dětí, které se mají školní docházky zúčastnit. Tyto země mají velmi vysoký podíl dětí ve věku 0 -14 let, který často převyšuje 30 % ve věkové struktuře celé populace. Pro všechny děti od šesti let by měla být zabezpečena povinná školní docházka. Obr. 2 zobrazuje podíl dětí ve věku do 15 let v celkové populaci.

O úrovni národních vzdělávacích soustav vypovídá ukazatel nazvaný podíl vzdělávaných ve věku 6 -18 let. Tato věková kategorie je výrazně delší než obvyklá délka školní docházky (8 -10 let). Čím vyšší je údaj v tabulce, tím více dětí a mládeže navštěvuje školu (základní i střední). Podobnou výpovědní hodnotu mají další dva ukazatele o počtu studentů na 100 000 obyvatel a o podílu studujících z věkové kategorie 20 — 24 let. Tyto údaje vypovídají o tom, v jakém rozsahu jsou připravovány kádry se středním a vysokoškolským vzděláním. Z údajů, které jsou k dispozici z rozvojových zemí, vyplývá, že příprava středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných odborníků je absolutně neuspokojivá.

Poslední uvedený ukazatel — počet žáků na jednoho učitele — je do jisté míry ukazatelem kvalitativním (kvalita výuky a výchovy při 40 a více žácích na jednoho učitele). Údaje z mnoha zemí jsou dokladem toho, že v zemi je nedostatek učitelů, což neumožňuje zavést povinnou školní docházku nebo prodlužovat již zavedenou povinnou školní docházku.

Posuzujeme-li povinnou školní docházku z globálního nebo regionálního hlediska, můžeme konstatovat, že se počet zemí, které uzákoňují povinnou školní docházku, trvale zvětšuje. Na povinnou školní docházku v dané zemi působí řada stimulujících (ekonomická a kulturní vyspělost zemí), limitujících (ekonomická úroveň) či brzdících (negratnost, populační exploze, nedostatek učitelů, problém hladu, zbrojení) faktorů. Socialistické země Evropy a SSSR, částečně i Kuba dosahují při celosvětovém srovnání vysokého standardu. Tyto země začaly v závěru 70. let tohoto století přistupovat k uzákonění povinného středoškolského vzdělání. Úroveň dosahovaného vzdělání mládeže v nejrozvinutějších kapitalistických zemích a v ostatních kapitalistických zemích se prohlubuje. Rozdíly v úrovni základního vzdělání ve vyspělých zemích a v rozvojových zemích se nezmenšují, ale naopak prohlubují.

Společenský smysl studia daných problémů je nejen v analýze a poznání stavu a vývoje národních vzdělávacích systémů na úrovni povinné školní docházky, ale i v odhalení teritoriální diferenciacce a v regionální a globální syntéze za pomoci kartografických metod zobrazení a v odhalování základních faktorů a trendů, které se v 70. letech našeho století uplatňovaly ve školní docházce.

POZNÁMKY

¹⁾ Právo na vzdělání bylo zakotveno: a) v roce 1948 ve *Všeobecné deklaraci lidských práv*, kterou přijalo 3. zasedání VS OSN, b) v roce 1959 v *Deklaraci o právech dětí*, která byla přijata na 14. zasedání VS OSN, c) v roce 1960 v *Konvenci o boji s diskriminací v oblasti vzdělání*, přijaté na 11. zasedání generální konference UNESCO.

²⁾ Ústava ČSSR z roku 1960, § 24.

³⁾ Zákon č. 186 /1960 Sb., § 5, odst. 24/2.

⁴⁾ Ústava SSSR z roku 1977, čl. 45.

⁵⁾ Ústava NDR z roku 1974, čl. 25.

LITERATURA

1. *International Yearbook of Education*. Volume XXXII —80. Paris, UNESCO 1980. 242 s.
2. Siwek, T.: *Vzdělání jako kvalitativní charakteristika obyvatelstva světa*. Informační zpravodaj ÚŠI. Praha, ÚŠI 1978, č. 5. s. 9-47.
3. *Statistical Yearbook 1980*. Paris, UNESCO 1980. 1280 s.
4. Širinskij, J. A.: *Obrazovanie v rozvivajuščichsja stranach*. Moskva, Prosveščenie 1977. 256 s.
5. *Vývoj školní docházky: světové a regionální statistické směry a plány 1960 — 2000*. Praha, ÚŠI 1979. 160 s.
6. *Vzdělávací systémy v zahraničí*. Výběrová bibliografie. Ostrava, SVK 1981. 60 s.
7. Wahla, A.: *Vzdělání jako objekt geografického poznání*. In: *Sborník referátů 15. sjezdu ČSGS*. Brno, ČSGS 1981. s. 136 — 142.